

KULTURNI KRAJOLIK I JEDINSTVO PRIRODNE I KULTURNE BAŠTINE

Naša zemlja ima vrlo raznovrsnu i bogatu graditeljsku baštinu, a nekoliko povijesnih gradova i građevina na listi je svjetske kulturne baštine. Najviše kulturnih dobara na nižoj je razini kulturno-umjetničke vrijednosti, ali su povezani u prostorne cjeline s visokim stupnjem prirodnih i morfoloških vrijednosti, te ostvaruju novu ambijentalnu kvalitetu. Takve prostorne cjeline s očuvanom prirodom i brojnim kulturno-povijesnim vrijednostima poput starih naselja, utvrda, građevina, te međusobno povezanih fizičkim, povijesnim, kulturnim i duhovnim vezama, prepoznate su kao kulturni krajolici.

Primjera tako očuvanih prostornih cjelina u nas ima mnogo: unutrašnjost Istre s očuvanom gustom mrežom gradinskih naselja, obalno područje s nizom povijesnih gradova, otoci poput Visa koji su, zahvaljujući dugogodišnjoj izolaciji, uspjeli očuvati svoj prostor od komercijalne gradnje, područja Žumberka i Sisačke Posavine u kojima je očuvana jedinstvena mreža naselja tradicijske drvene arhitekture, područja srednjovjekovnih burgova, itd. Nažalost, još uvijek nismo stvorili okvire i uspostavili metodologiju za njihovu sustavnu zaštitu, što prije svega podrazumijeva prepoznavanje i vrednovanje, sa ciljem zaštite, upravljanja i unapređivanja stanja.

Suvremena europska načela vrednovanja i zaštite kulturne baštine temelje se na spoznaji da je graditeljski oblik, bilo koje vrste i značenja, nedjeljivo povezan s neposrednom okolinom, a samim tim i sa širim regionalnim prostorom i krajolikom. Jedno od osnovnih polazišta zaštite graditeljske baštine je težnja da se spriječi uništavanje neposrednog krajolika, kako bi arhitektonski spomenik očuvao svoje izvorno okruženje, a

CULTURAL LANDSCAPE AND UNITY OF NATURAL AND CULTURAL HERITAGE

In Croatia, the cultural landscape, formed by the combined action of man and nature, has been both unprotected and neglected for a very long time. On top of that, its current protection is far from adequate, which is furthermore complicated by the omnipresent terminological and methodological disorder in this field. Nevertheless, cultural landscapes and methods for their protection have been defined and regulated in new county-level regional development plans. Areas of particular value, i.e. those requiring special management and protection, have even been included in appropriate conservation programs. This is particularly true for cultural landscapes situated in inland regions of Croatia. Thus the following areas have been ranked as first category cultural landscapes of national significance: Ravna gora foothills, Kalnik foothills, Veliki Tabor castle and the surrounding area, Ivančica mountain foothills, the Sutla river valley, Lonjsko polje valley, Zrinska gora and Žumberak mountain ranges, including the Samoborsko gorje and Plešivica mountains.

time i svoje prostorne vrijednosti i cjelovito značenje. Suvremena zamisao očuvanja prirodnih i kulturno-povijesnih (graditeljskih) vrijednosti polazi od pretpostavke sveobuhvatne, integralne zaštite, gdje je nemoguće utvrditi njihovu međusobnu granicu. Prirodne i graditeljske vrijednosti međusobno se isprepleću, često puta i međusobno uvjetuju. Smatrajući kako kulturno i prirodno naslijeđe čini harmoničnu cjelinu, čiji su elementi nedjeljivi, nametnula se potreba integralnog pristupa analizi i vrednovanju prostora, te je proširena terminologija zaštite na pojmove kulturne i prirodne, odnosno prostorne baštine. Na načelima integralne zaštite zasnovan je novi segment zaštite kulturne baštine, a to je pojam kulturnog krajolika. Pojam kulturnog krajolika (*cultural landscape, Kulturlandschaft*) javlja se u okviru suvremenih europskih i svjetskih nastojanja da se zaštiti i unaprijedi kvaliteta životnog okruženja, a graditeljska baština je jedan od temeljnih činitelja identiteta kulturnog krajolika.

U našim stručnim krugovima još uvijek nema terminskog ujednača-

vanja između krajolika i krajobraza, često se poistovjećuju pojmovi kultiviranog i kulturnog krajolika. U većini europskih zemalja, nama susjednih Slovenije i Austrije, već više godina postoje prihvaćene metode prepoznavanja i klasifikacije krajolika te zakonski okviri zaštite pojedinih vrsta krajolika.

Jedna od osnovnih podjela krajolika (prema J. Bogdanowski) je sljedeća: Okvirna definicija kulturnog krajolika ili krajolika (krajobraza), kako se naziva u našoj praksi, glasi: to je dio područja izgled kojeg je određen djelovanjem i međudjelovanjem prirodnih i ljudskih činitelja.

Prema dosta preciznom određenju (P. Fister), pod pojmom kulturnog krajolika odnosno prostorne baštine podrazumijevaju se: topografski definirana područja u kojima je prepoznatljiv kvalitetan suživot prirodnih struktura i graditeljskih oblika.

Kulturni je krajolik cjelina s prepoznatljivim prostornim, povijesnim, arheološkim, arhitektonskim, urbanističkim, etnološkim, umjetničkim, kulturnim, socijalnim i tehnološkim vrijednostima.

- Slijedom tih zamisli i naš Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 9/99.), između ostalih vrsta nepokretnih kulturnih dobara - povijesnih naselja, pojedinačnih građevina i sklopova, arheoloških lokaliteta, memorijalnih područja i obilježja, uvodi i novu vrstu - krajolik ili njegov dio koji sadrži povijesno karakteristične strukture, što svjedoče o čovjekovoj prisutnosti u prostoru. Prema UNESCO-vim standardima klasifikacije i vrednovanja kulturne baštine, kulturni krajolik se dijeli na podvrste: namjerno kreiran krajolik, stvoren čovjekovim djelovanjem, a podrazumijeva parkove, perivoje i vrtove, stvorene iz estetskih razloga, vezane uz religijske ili druge monumentalne građevine
- krajolik nastao organskim putem, višestoljetnim djelovanjem društvenoga, gospodarskoga, administrativnog ili religijskog poticaja na prirodni okoliš
- fosilni krajolik, u kojem je evolucijski proces u nekom trenutku prošlosti došao do kraja
- kontinuirani krajolik koji je zadržao djelatnu društvenu ulogu u suvremenom društvu, usko povezanu s tradicijskim načinom života, u kojem je evolucijski proces još uvijek u tijeku, a istodobno još uvijek pruža materijalne dokaze svoje evolucije u vremenu.

Osnovne elemente koji sudjeluju u stvaranju i definiranju krajolika možemo razlikovati s obzirom na njegova strukturalna i morfološka obilježja.

Činitelji kulturnog krajolika:

- prostorna obilježja (reljefna, geomorfološka)
- prirodna (biološka, pejzažna)
- povijesna i gospodarska obilježja (povijesni kontinuitet)
- kulturna i sociološka obilježja

- način i oblici prostorne organizacije (mreža komunikacija, smještaj naselja)
- vrste i tipologija naselja
- arhitektonska obilježja tradicijske arhitekture (karakterističnost i specifičnosti prostorne strukture, arhitektonski detalji, materijali završne obrade, ornamentika)
- estetska obilježja (mjerilo, oblici, boje, tekstura, raznolikost, cjelovitost).

Naselje i njegov odnos prema prostoru u kojem je smješteno, osnovni su nositelji identiteta krajolika. Analiza sveukupne strukture naselja jedan je od temeljnih parametara za

- arhitektura: u odnosu na funkcije i sadržaj, parcelaciju, posebnosti oblikovanja gabarita
- građevine-dominante: uloga u regiji, značenje u naselju, posebnosti i vrste.

Temeljno polazište vrednovanja kulturnog krajolika je u cjelovitom ispreplitanju svih ostvarenih vrijednosti, prirodnih i antropogenih. Pojedinačne prostorne vrijednosti (naselja, građevine i ostale kulturno-povijesne vrijednosti) moguće je odrediti, i svaka je za sebe određena vlastitim identitetom. Tako vrednovane osobitosti su određene i topografski, te ih je moguće zaokružiti u svim veličinama, od skupine građevina, preko

Sjenica u perivoju

određivanje tipa kulturnog krajolika. Komparativna analiza osnovnih činitelja (strukturalnih elemenata naselja), rezultira određivanjem područja zajedničkih ili sličnih svojstava, koje prepoznajemo kao tip kulturnog krajolika, odnosno krajobraznu cjelinu.

Analiziraju se i vrednuju sljedeći parametri naselja:

- položaj naselja: u odnosu na geomorfologiju, regiju, komunikacije
- prostorna organizacija naselja: u odnosu na veličinu i matricu, prostorne osobitosti stupanj oblikovanja, funkcionalnu strukturu

naselja, do većih prostornih cjelina. Kulturni krajolik je prostorna vrijednost u kojoj je zbog specifičnih zemljopisnih, kulturno-povijesnih, upravnih, socijalno-gospodarskih i drugih osobitosti razvoja, prije svega kao posljedica gradnje i očuvanja obilježja egzistencijalnog prostora, moguće prepoznati zajedničke karakteristike svih vrsta građevina, koje u okviru naselja ili izvan njega određuju identitet prostora. Na prepoznavanje i identitet kulturnog krajolika, a time i određivanje tipa krajolika, u najvećoj mjeri utječu nasebinski oblici. Osnovni kriteriji vrednovanja koji se odnose na sve vrste kulturnih dobara (stupanj očuvanosti izvornih struktura,

kulturno-povijesne, graditeljske, urbanističke, tehničke, arheološke i etnološke vrijednosti, rijetkost i sl.) trebali bi se primjenjivati i na krajolike, uzimajući u obzir njihovu specifičnost u odnosu na ostale vrste kulturnih dobara.

Kulturni je krajolik, za razliku od zaštite prirodnih vrijednosti prostora u nas, još uvijek potpuno nova kategorija, za koju nije sustavno razrađena metodologija vrednovanja, zaštite i odgovarajuće skrbi. Za sada se prvi pokušaji zaštite provode tek putem prostornih planova, zoniranjem prostornih cjelina i određivanjem uvjeta, mjera i preporuka za djelovanje u prostoru. Zoniranje specifičnih područja kulturnog krajolika na različitim prostornim razinama, razlikuje se po detaljnosti pristupa i mjerilu obrade. Nažalost, ovakav se pristup integralnoj zaštiti prostora počeo provoditi tek na manjem području naše države (središnja Hrvatska i Istra), u okviru izrade prostornih planova županija, dok se za iznimno vrijedna područja kulturnih krajolika Dalmacije i otoka nije primijenila slična metoda valorizacije integralnih vrijednosti prirodne i kulturne baštine.

U okviru izrade nove generacije prostornih planova učinjeni su pokušaji da se prostoru pristupi kao integralnoj vrijednosti, s potrebom identifikacije njegovih temeljnih vrijednosti (geomorfoloških, prirodnih, kulturno-povijesnih, estetskih, funkcionalnih) kao nositeljima prepoznatljivosti, odnosno njegova kulturnog identiteta, kako bi se na temelju vrijednosne kategorije pojedine prostorne cjeline pristupilo planiranju njegova razvoja i "trošenja", na način da se u najvećoj mogućoj mjeri očuvaju njegove vrijednosti.

U tom je pogledu prilikom izrade konzervatorskih podloga za prostorne planove županija u svrhu određivanja područja zajedničkih obilježja - tipa kulturnog krajolika, obavljena

Sisačka Posavina – odnos naselja i rijeke

analiza osnovnih činitelja prostora. Područja sličnih geomorfoloških, prirodnih, povijesnih i gospodarskih obilježja, naseobinskih i arhitektonskih karakteristika, slične kulturne i gospodarske osnove čine tip kulturnog krajolika (krajobraznu jedinicu). Metodologija identifikacije tipova kulturnih krajolika provedena u okviru izrade konzervatorskih studija za prostorne planove županije Koprivničko-križevačke, Sisačko-moslavačke i Zagrebačke, obuhvatila je niz analiza.

Analize su se odnosile na istraživanje povijesnih oblika naseljenosti prostora:

- analizu povijesnog razvoja karakterističnih oblika organizacije i naseljenosti prostora na području obuhvata plana (nastanak i razvoj naselja, prometnih komunikacija, funkcija i djelatnosti u prostoru)

- povijesnog naselja: vrste (grad, trgovište, selo, zaselak, osamljena gospodarstva); tipa (srednjovjekovni, planirani, vojni, industrijski); forme (volumena, matrice); položaj i odnos prema primarnoj topografiji (eksponiranost); funkcije i sadržaji naselja (upravna uloga, industrija, poljodjelstvo i slično)
- povijesnih građevina i sklopova: dominantni i simboli izvan povijesnih naselja (samostani, crkve, kapele, stari gradovi-utvrde, dvorci, kurije); tradicijske arhitekture unutar povijesnih naselja (tipologija, oblici, građevni materijali, ornamentika).

U okviru izrade konzervatorske podloge za Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije na temelju ranije izloženih parametara vrednovanja, i prethodno provedenih analiza i tipo-

Izgrađeni i kultivirani krajolik područja Pleševice

logije krajolika na državnoj razini, razlikujemo dva osnovna tipa: nizijska područja sjeverne Hrvatske i Panonska gorja. Poredbenom analizom, uvođenjem posrednog elementa s hotimično pripisanim obilježjima, dolazi se do zaokruživanja prostornih cjelina sličnih obilježja. Analizama geomorfoloških i pejzažnih obilježja prostorne cjeline, pripadajućeg karakterističnog tipa naselja, njegove lokacije i odnosa prema okolnom prostoru, načinu poljodjelske obrade prostora koji okružuje naselje, prostornoj organizaciji-matrici naselja, karakteristikama i načinu korištenja tipične parcele, strukturnim, morfološkim i funkcionalnim obilježjima stambene i gospodarske arhitekture, ornamentici i umjetničkim detaljima, identificirana su područja zajedničkih svojstava. Uzimajući kao polazište zemljopisnu i povijesnu regionalizaciju, Sisačko-moslavačka županija je na temelju provedenih analiza povijesne naseobinske i arhitektonske strukture podijeljena u 5 karakterističnih tipova kulturnih krajolika: Posavina i Lonjsko polje, Zrinska gora, Banovina, Pounje, Pokuplje.

Područje Zagrebačke županije promatrano sa stajališta regionalnih obilježja je raznoliko; na državnoj su razini za područje ove županije identificirane dvije prostorne cjeline; nizijsko područje sjeverne Hrvatske te područje Žumberka. Podrobnije analize pokazale su da se tipovi krajolika mogu raščlaniti na: Turopolje i dio Posavine, Pokuplje, te brdska područja Žumberka i Samoborskog gorja te Plešivice.

Na području Koprivničko-križevačke županije, analizama prostora ustanovljena su dva tipa krajolika: Podravina (kao dio nizijskih područja sjeverne Hrvatske) te Kalničko i Bilogorsko prigorje. Prostor i graditeljski oblici Krapinsko-zagorske i Bjelovarsko-bilogorske županije pripadaju samo jednom tipu kulturnog krajolika.

Svrha određivanja tipova kulturnog krajolika temelji se na stavu očuvanja i unapređenja prepoznatih prostornih specifičnosti, odnosno čuvanja raznolikosti tipova kulturnih krajolika. Prepoznavanje i definiranje tipova kulturnog krajolika ima za cilj očuvanje prepoznatljivosti i karakteristične slike prostora, koja je temeljni činitelj njegovog identiteta.

Tijekom planiranja razvoja i uređenja prostora na nižim razinama prostornih planova (PPUG/O) treba uvažiti i specifična obilježja organizacije i morfologije područja. To podrazumijeva čuvanje prostornih i pejzažnih vrijednosti, planiranje gospodarskih djelatnosti koje imaju tradiciju i temelje u određenom kraju, organiziranje građevinskih područja i arhitektonskih oblika u suglasju s naslijeđenim vrijednostima i obilježjima određenog područja.

Stupanj očuvnosti tradicionalnih naseobinskih i arhitektonskih struktura; pejzažne, prostorne i morfološke kvalitete krajolika; zastupljenost, brojnost i kvaliteta pojedinih vrsta kulturnih dobara, rezultirali su određivanjem vrijednosnih kategorija pojedinih krajobraznih cjelina, odnosno područja kulturnog krajolika.

Osnovnim analizama u konzervatorskim podlogama za prostorne planove županija izdvojene su najvrednije prostorne cjeline, kulturni krajolici koji bi trebali imati poseban režim upravljanja i zaštite.

Popis prijedloga kulturnih krajolika 1. kategorije, nacionalnog značaja:

- sjeverozapadni obronci Ravne gore
- istočno prigorje Kalnika Područje Velikog Tabora
- Južne padine Ivančice dolina rječice Sutle Sisačka Posavina
- Lonjsko polje
- Zrinska gora Žumberak - Samoborsko gorje - Plešivica.

Prigorje Kalnika sa starim gradom

Očuvanje posebnosti i osebujnosti visoko vrednovanih krajolika na području svake od županija prihvaćen je kao prioritetni cilj prostornog planiranja. Prepoznate tipove kulturnih krajolika, a naročito one s visokim stupnjem očuvnosti temeljnih vrijednosti, prirodnih i antropogenih, treba i kroz planiranje razvoja nastojati u čim većoj mjeri očuvati. To prije svega znači očuvanje njegovih perceptivnih: vizualnih i estetskih vrijednosti, ali i njegovih tradicionalnih ili njima kompatibilnih funkcija i sadržaja. Načelne smjernice za očuvanje temeljnih vrijednosti krajolika:

očuvati karakteristične i kvalitetne odnose u prostoru, između naselja i njegove prirodne topografije onemogućiti širenje građevinskih područja na kvalitetne pejzažne (kultivirane) i neizgrađene prostore očuvati prepoznatljivost povijesnih naselja podrža-

Veliki Tabor

vajući njihovu povijesnu slojevitost i zakonitosti rasta, elemente njihove posebnosti, njihov smještaj u prostoru, odnos prema okruženju, oblik prostorne organizacije, strukturu gradskog tkiva i njegove prevladavajuće elemente. Širenja građevinskih područja naselja usmjeriti u zone manje ekspozicije, uvažavajući pritom njegova obilježja, matricu i volumen očuvati seoski krajolik i omogućiti razvitak sela uz oživljavanje seoskog gospodarstva i stanovanja, uključujući ga u prihvatljive razvojne programe (eko- i tradicijsko-gospodarske, turističke i sl.) uz očuvanje kultiviranog krajolika, tradicijskog načina korištenja, organizacije i oblikovanja prostora, kao i slike naselja i njegovih strukturalnih obilježja zadržavanje povijesnih oblika prometne komunikacije, trasa starih cesta, željeznica, skela preko rijeka, pješačkih puteva i omogućiti njihovu prenamjenu i korištenje u turističke, biciklističke svrhe zadržati i očuvati toponime: nazive sela i zaselaka, kao i zemljopisne (brda, potoci) od kojih neki imaju povijesno i simboličko značenje u najvećoj mjeri očuvati prepoznatljivu sliku prostora i naselja s dominantnim gra-

đevinama na istaknutim lokacijama (npr. crkvama koje dominiraju na vrhu brijega s neizgrađenim padinama) novu izgradnju i oblikovanje novih građevina uskladiti s obilježjima regionalnog tipa arhitekture, u smislu korištenja prostornog predloška, gabarita, oblikovanja, materijala završne obrade materijalno stimulirati vlasnike u cilju očuvanja graditeljske baštine, prije svega drvene tradicijske arhitekture u seoskim naseljima unapređenje poljodjelstva i stočarstva, na načelima ekološke proizvodnje oživljavanje tradicionalnih vrijednosti duhovne kulture (starih obrta, seoskih običaja) koji su element prepoznatljivost područja turističku djelatnost razvijati u granicama postojećih naselja, revitalizacijom napuštenih sela, a nikako ne planirati novi tip kuća za odmor arheološka istraživanja i konzervaciju brojnih starih gradova izraditi programe obnove i razvoja ovih područja dokumentirati i valorizirati sve vrijednosti u prostoru: kulturno-povijesne, prirodne, gospodarske, etnološke itd. uspostaviti međuresornu koordinaciju između ministarstava (ili njihovih županijskih razina): gospodarstva, poljoprivrede, turizma, graditeljstva, kultu-

re, zaštite okoliša; u okviru izrade zajedničke strategija razvoja i unapređenja tih područja.

Velike prostorne cjeline vrednovane najvišim kategorijama kao što su Žumberak - Samoborsko gorje – Plešivica (zona obuhvaća nešto širi prostor no što je omeđen granicom Parka prirode Žumberak), Sisačku Posavinu - Lonjsko polje (zona kulturnog krajolika obuhvaća osim Lonjskog polja i područje s desne obale rijeke Save), Zrinsku goru, južne padine Ivančice, područje Velikog Tabora, dolinu Sutle, istočno prigorje Kalnika, sjeverozapadne obronke Ravne Gore, trebalo bi održavati u okvirima i načinu tradicionalnog korištenja i organizacije prostora (ili njima kompatibilnih), bez provođenja onih tehničko-tehnoloških i infrastrukturnih zahvata kojima bi se narušile prirodne i prostorne vrijednosti; te znatnijeg proširenja građevinskih područja uz postojeća naselja, koji bi mogli izazvati znatne promjene strukture, prostornih odnosa i oblika.

Mr. sc. Biserka Dumbović Bilušić,
dipl. ing. arh.

Preneseno iz: *Okoliš*, br. 107,
rujan 2001